

В. В. Личак,

здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7017-2738>

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА ОБУМОВЛЕНІСТЬ ВСТАНОВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОСЯГАННЯ НА СІМ'Ю

Національний авіаційний університет
проспект Любомира Гузара, 1, 03680, Київ, Україна
E-mail: volodymyr.lychak@gmail.com

***Метою** цієї статті є здійснення характеристики соціально-правової обумовленості кримінально-правової охорони сім'ї. **Методи дослідження:** для досягнення визначеної мети були використані загальні та спеціальні методи наукового пізнання, а саме: порівняльно-правовий, пізнавально-аналітичний, структурно-функціональний, формально-юридичний, герменевтичний та методи аналізу і синтезу, використання яких дозволило окреслити питання соціально-правової обумовленості встановлення кримінальної відповідальності за посягання на сім'ю. **Результати:** у статті автор аналізує положення основоположних міжнародно-правових актів, спрямованих на охорону сім'ї, показує стан правової захищеності сім'ї в національному законодавстві України, досліджує тісний зв'язок між національним законодавством України та загальновизнаними міжнародно-правовими стандартами з питань охорони сім'ї.*

***Ключові слова:** сім'я; охорона сім'ї; міжнародно-правовий акт; законодавство України; кримінальна відповідальність.*

Постановка проблеми та її актуальність. Повномасштабна військова агресія Російської Федерації проти України – це не лише проблема збереження державного суверенітету та незалежності України, це проблема, яка торкається інтересів суспільства в цілому. У таких умовах питання охорони сім'ї набуває особливої актуальності. Всупереч соціальному розвитку, проблеми сім'ї, як і раніше, виражаються в зростанні кількості неповних сімей, сирітстві, несплаті аліментів на утримання членів сім'ї, домашньому насильстві тощо. На жаль, через воєнні дії на території України ці проблеми лише посилюються. У цивілізованому суспільстві необхідність охорони сім'ї не викликає сумнівів, оскільки добробут окремих осередків соціуму забезпечує стабільне майбутнє держави. Враховуючи важливість цього питання, перед державою постає завдання розробити адекватні та ефективні засоби впливу на деструк-

тивні явища, що пов'язані з руйнівним впливом на сім'ю та подальше обмеження їх поширення.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Окремим питанням соціально-правової обумовленості встановлення кримінальної відповідальності за посягання на сім'ю у своїх працях приділяли увагу такі науковці, як: С. Я. Лихова, О. І. Белова, О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк, С. М. Морозюк, Д. П. Євтеєва, О. М. Сікан, В. В. Гальцова та інші.

Метою цієї статті є здійснення характеристики соціально-правової обумовленості кримінально-правової охорони сім'ї.

Виклад основного матеріалу. Сім'я як основний соціальний осередок суспільства історично розглядається як найдавніша форма людського співжиття. М. І. Панов та В. В. Гальцова справедливо відзначають, що із сім'єю жодні державні, громадські або будь-які інші об'єднання зрівнятися не можуть [1, с. 107–108].

Це відбувається, зокрема тому, що саме в сім'ї здійснюється формування та розвиток особистості дитини, де вона пристосовується до життя в суспільстві.

На жаль, сімейні правовідносини не позбавлені патологічних явищ. О. П. Куліков наголошує, що особливо це проявляється в умовах воєнних дій [2, с. 180]. Для того, щоб сім'я могла виконувати свої функції, необхідно мати відповідну правову основу для розв'язання питань, пов'язаних із її охороною.

Завдання з охорони сім'ї реалізуються на багатьох рівнях. Одним із фундаментальних рівнів, що має значний вплив на оцінку рівня захищеності сім'ї, є міжнародний.

Так, у п. 3 ст. 16 Загальної декларації прав людини від 10.12.1948 р. проголошено, що сім'я є природним і основним осередком суспільства і має право на захист з боку суспільства та держави [3]. Аналогічні норми закріплені в п. 1 ст. 10 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р., який серед іншого сформулював зобов'язання держав, які беруть участь у цьому Пакті, захищати сім'ю, особливо при її утворенні і поки на ній лежить відповідальність за турботу про несамотійних дітей та їхнє виховання (п. 1 ст. 10) [4]. Норми Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. [5] повторюють та підтверджують положення вищезгаданих актів.

У Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18.12.1979 р. багато уваги приділяється належному функціонуванню сім'ї. У преамбулі Конвенції вказується, що дискримінація жінок гальмує добробут суспільства та сім'ї. Учасники Конвенції наголошують на важливості внеску жінок у добробут сім'ї та в розвиток суспільства. Конвенція вказує на соціальну важливість материнства й важливість ролі обох батьків у сім'ї та вихованні дітей. Учасники Конвенції впевнені, що роль жінки у народжуванні дітей не може бути підставою для дискримінації і що виховання дітей вимагає спільної відповідальності між чоловіками, жінками та суспільством у цілому [6, с. 74–75].

У преамбулі Конвенції про права дитини від 20.11.1989 р. ще раз підкреслено особливу роль сім'ї. Зазначена Конвенція, серед іншого, гарантує захист дітей від насильства (п. 1 ст. 19) [7].

Сім'я – це напівзакрита система. Іноді те, що відбувається всередині неї нелегко сприймається іншими членами суспільства, тому не випадково у ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. проголошено, що кожен має право на повагу до свого сімейного життя, у здійсненні якого не можуть втручатися органи державної влади [8].

Зазвичай ми говоримо про сім'ю як про середовище, в якому всі члени повинні любити, поважати і підтримувати одне одного, давати сили для подолання життєвих перешкод. На жаль, це також середовище, де відбувається велика кількість правопорушень, у тому числі і кримінальних. Саме тому, – держава повинна втручатися в справи сім'ї для припинення правопорушень і для притягнення винних до відповідальності, зокрема, у необхідних випадках, – кримінальної.

Однак у багатьох виникає питання: як можна втручатися в сімейне життя? Противники такого втручання досить часто посилаються на ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. На їхню думку, вирішення державою проблем сім'ї є втручанням у сімейне життя. Проте варто наголосити, що відповідно до п. 2 ст. 8 цієї Конвенції, це право може бути порушене, зокрема з метою запобігання злочинам, захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб [8].

За останні кілька десятиліть міжнародна спільнота прийняла низку новаторських міжнародних актів і рекомендацій щодо протидії насильству за ознакою статі та домашньому насильству [9, с. 214]. Зокрема, Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами від 11.05.2011 р. передбачає вжиття державами системи заходів, спрямованих на подолання домашнього насильства та його наслідків, серед яких варто відмітити забезпечення ефективного захисту від домашнього насильства, запровадження ефективних процедур подання скарг і засобів судового захи-

сту, включно з компенсаціями для жертв насильства [10].

У рамках сучасних процесів глобалізації та європейської інтеграції України міжнародно-правові системи справляють значний вплив на національне законодавство України, тому охорона сім'ї закріплена не лише на міжнародно-правовому рівні, а й на рівні національного законодавства.

Так, вітчизняний законодавець у Конституції України згадує сім'ю в кількох місцях, а саме в статтях 24, 32, 51–52, які повторюють положення вищезгаданих міжнародно-правових актів. Також зауважимо, що згідно з ч. 2 ст. 64 Конституції України конституційні права і свободи, визначені в статтях 24, 51–52, не можуть бути обмежені, навіть за умов воєнного або надзвичайного стану [11].

Особливо важливі положення, що стосуються сім'ї, закріплені в ч. 3 ст. 51 Конституції України, яка передбачає, що сім'я, дитинство, материнство і батьківство перебувають під охороною держави [11]. Із цього положення Основного Закону України випливає, що сім'я, дитинство, материнство і батьківство як особлива сфера життєдіяльності людини, є об'єктом конституційного регулювання, тому вони підлягають особливій формі охорони з боку держави.

Наведеним конституційним положенням відповідають приписи Сімейного кодексу України – кодифікованого акту, який містить правові норми, якими закріплений статус сім'ї як первинного і основного осередку суспільства, регламентуються умови її створення, передбачається невтручання в сімейне життя, державна охорона сім'ї, визначаються завдання та принципи регулювання сімейних відносин тощо [12, с. 85]. Спеціалізованим законодавчим актом, який визначає не тільки правові, а й економічні, організаційні засади державної підтримки сім'ї, став Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми». Одним із елементів захисту сім'ї є пріоритет інтересів дитини. Закон України «Про охорону дитинства» встановлює основні гарантії прав, свобод та законних інтересів дітей. Для реалізації положень міжнародно-правових актів в Україні був прийнятий Закон України «Про запобігання та про-

тидію домашньому насильству». Це далеко не вичерпний перелік актів законодавства України про охорону сім'ї. У галузевих актах передбачені норми, що їх деталізують.

Система охорони сім'ї охоплює і її кримінально-правовий захист. Як стверджують О. О. Дудоров та М. І. Хавронюк, кримінально-правова охорона сім'ї, виходячи з надзвичайної важливості виконуваних сім'єю функцій, має стати одним з пріоритетів діяльності Української держави [13, с. 536]. Цим аргументам важко заперечити, оскільки кримінальні правопорушення проти сім'ї становлять підвищену загрозу для суспільства, адже їх вчинення, з одного боку, є наслідком порушення основ конституційно-правового статусу людини, а з іншого боку, ці кримінальні правопорушення характеризуються особливим цинізмом та жорстокістю внаслідок моральної деградації кримінальних правопорушників.

Значимо, що в Кримінальному кодексі України немає окремого розділу, де розміщені всі склади кримінальних правопорушень проти сім'ї. Всі вони містяться в інших розділах Особливої частини Кримінального кодексу України. Перелік діянь, які можна віднести до кримінальних правопорушень проти сім'ї, досить великий: домашнє насильство (ст. 126-1), неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей (ст. 137), підміна дитини (ст. 148), експлуатація дітей (ст. 150), використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (ст. 150-1), примушування до шлюбу (ст. 151-2), ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164), ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків (ст. 165), злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166), зловживання опікунськими правами (ст. 167), розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) (ст. 168), незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) (ст. 169), втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність (ст. 304) [14].

Серед вітчизняних та зарубіжних правників тривають дискусії про необхідність криміналізації або декриміналізації окремих кримінально протиправних посягань на сім'ю,

розподіл навантаження з охорони сім'ї між нормами кримінального законодавства, з одного боку, та іншими галузями законодавства – з іншого. Проте зростання кримінально протиправних посягань на сім'ю свідчить про недостатню увагу, яку приділяє законодавець виконанню проголошеним у міжнародно-правових актах та законодавстві України завданням з охорони сім'ї, дитинства, материнства і батьківства.

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що міжнародно-правовими актами та законодавством України передбачений обов'язок держави охороняти сім'ю. Охорона сім'ї має комплексний характер і виражається як у соціально-економічній політиці держави по підтримці сім'ї, так і у встановленні кримінально-правової охорони сім'ї в необхідних випадках. Встановлення кримінальної відповідальності за посягання на сім'ю є важливою формою державної охорони сім'ї від кримінально протиправних посягань з боку окремих осіб, оскільки кримінальні правопорушення, що вчиняються у сфері сімейних правовідносин, становлять істотну небезпеку для держави й суспільства. На думку автора, відсутність у кримінальному законодавстві актуальної, послідовної та несуперечливої системи норм, які б передбачали відповідальність за кримінальні правопорушення, що посягають на сім'ю, значно ускладнює реалізацію норм міжнародного та національного законодавства.

Література

1. Панов М.І., Гальцова В.В. Проблеми вдосконалення кримінально-правової охорони сім'ї, прав та інтересів неповнолітніх. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 9. С. 106–112.

2. Куліков О.П. Окремі аспекти примушування до шлюбу в умовах воєнного стану. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2022. № 1(62). С. 180–185. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.62.16498>

3. Загальна декларація прав людини від 10 груд. 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 груд. 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text

5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 груд. 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

6. Śledziwski A. D. (2016). *Przestępstwo znęcania się w kontekście przemocy w rodzinie*. Białystok: Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Prawa. URL: <https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/handle/11320/5874>

7. Конвенція про права дитини від 20 лист. 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 лист. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

9. Сікан О. М. Домашнє насильство в архітектоніці кримінального закону. *Юридичний бюлетень*. 2019. Вип. 11. Ч. 2. С. 213–219.

10. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами від 11 трав. 2011 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/mu11251>

11. Конституція України: Основний Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

12. Сікан О.М. Стан та перспективи кримінально-правової охорони сім'ї в законодавстві України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 60. С. 84–92.

13. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навч. посіб. / за заг. ред. М.І. Хавронюка. Київ: Ваіте, 2014. 944 с.

14. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

References

1. Panov M.I., Haltsova V.V. Problemy vdoskonalennia kryminalno-pravovoi okhorony simi, prav ta interesiv nepovnolitnikh. *Biuletyn Ministerstva yustytzii Ukrainy*. 2013. № 9. S. 106–112.

2. Kulikov O.P. Okremi aspekty prymushuvannia do shliubu v umovakh voiennoho stanu. Nau-

kovi pratsi Natsionalnoho aviatsiinoho universyetu. Seriia: Yurydychnyi visnyk «Povitriane i kosmichne pravo». 2022. № 1(62). S. 180–185.

3. Zahalna deklaratsiia prav liudyny vid 10 hrud. 1948 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

4. Mizhnarodnyi pakt pro ekonomichni, sotsialni i kulturni prava vid 16 hrud. 1966 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text

5. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava vid 16 hrud. 1966 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

6. Śledziwski A.D. (2016). Przystępstwo znęcania się w kontekście przemocy w rodzinie. Białystok: Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Prawa. URL: <https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/handle/11320/5874>

7. Konventsiia pro prava dytyny vid 20 lyst. 1989 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

8. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 04 lyst. 1950 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

9. Sikan O.M. Domashnie nasylstvo v arkhitektonitsi kryminalnoho zakonu. *Yurydychnyi biuleten*. 2019. Vyp. 11. Ch. 2. S. 213–219.

10. Konventsiia Rady Yevropy pro zapobihannia nasylstvu stosovno zhinok i domashnomu nasylstvu ta borotbu z tsymy yavvshchamy vid 11 trav. 2011 r. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/mu11251>

11. Konstytutsiia Ukrainy: Osnovnyi Zakon Ukrainy vid 28 cherv. 1996 r. № 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

12. Sikan O.M. Stan ta perspektyvy kryminalno-pravovoi okhorony simi v zakonodavstvi Ukrainy. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. 2011. Vyp. 60. S. 84–92.

13. Dudorov O.O., Khavroniuk M.I. Kryminalne pravo: navch. posib. / za zah. red. M.I. Khavroniuka. Kyiv: Vaite, 2014. 944 s.

14. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05 kvit. 2001 r. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

SOCIAL AND LEGAL CONDITIONALITY OF ESTABLISHING CRIMINAL LIABILITY FOR ENCROACHMENT ON THE FAMILY

National Aviation University
Liubomyra Huzara Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine
E-mail: volodymyr.lychak@gmail.com

*The purpose of this article is to characterize the social and legal conditionality of the criminal law protection of the family. **Methods:** general and special methods of scientific cognition, in particular: comparative law, cognitive and analytical, structural and functional, formal and legal, hermeneutic, as well as analysis and synthesis methods have been deployed to achieve this purpose. The application of the above methods allowed to outline the issue of social and legal conditionality of criminal liability for encroachment on the family. **Results:** in Ukraine, the protection of the family has become more important than ever, as life in the context of full-scale military aggression of the Russian Federation against Ukraine has seriously affected family relations, the normal functioning of which depends on the stability of a number of legal, economic, social and political processes. In this article, the author demonstrated that the Ukrainian legislator had ensured the implementation of family protection, which is envisaged by the Constitution of Ukraine, laws of Ukraine, and numerous international legal enactments. Family protection in Ukraine is provided in many fields of law. In turn, one of the mandatory elements of a set of measures to protect the family is the criminalization of acts that infringe on the rights and legitimate interests of the family. Criminal offenses committed in the field of family relations negatively affect the further normal functioning of the family and its sustainable development, as well as the stable future of the state. By introducing norms into the Criminal Code of Ukraine that provide for criminal liability for criminal offenses against the family, the legislator did not violate the right to respect for family life guaranteed by the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, because there are family problems in life that cannot be solved without the help of public authorities. In addition, the growth of criminally illegal encroachments on the family indicates a lack of attention paid by the legislator to the implementation of the tasks proclaimed both in the Constitution of Ukraine and the laws of Ukraine, and in international legal acts tasks to protect the family, childhood, motherhood and fatherhood.*

Key words: family; family protection; international legal enactment; legislation of Ukraine; criminal liability.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2022